

Genové inženýrství a Starý zákon¹

Jaroslav Sýkora

I. STAROZÁKONNÍ ANTROPOLOGIE

O člověku (hebr. ADAM) ve Starém zákoně (SZ) bychom mohli mluvit ve všech jeho modech bytí – společenském i privátním, náboženském i etickém, politickém i historickém, kulturním i civilizačně vývojovém. Obraz o člověku by doplnily vědní obory jako antropologie a psychologie, eventuálně znalost klimatických, astronomických a vegetativních jevů, daností a podmínek existence jeho (tj. starozákonní) doby.

Klíčem k odpovědi, co člověk je a čím se stává, je pro SZ do té míry relevantní, do jaké míry člověk lpí na samém základu svého bytí, na Bohu, a do jaké přijímá *micvot*, prikázání, a jak jimi ve všech modech svého bytí normuje svůj vztah k Bohu. *Adamova* (= „člověkova“) spjatost s Bohem je vyjádřena dvěma texty SZ (Gen 1:1–2:4a; Gen 2:4b–25), které slouží za základ židovské i křesťanské antropologii a dávají odpověď na otázku po místě člověka ve světě a před Bohem a po jeho poslání. Od nich se musí odvíjet všechno naše uvažování. Bez nich ani nelze dát odpověď na otázky, které Bible explicitně neřeší. Jednou z moderních otázek je i otázka genového inženýrství.

II. BIBLICKÉ PERSPEKTIVY

Výchozím veršem je Gen 1:26n., kde se dozvídáme, že člověk byl stvořen, aby byl „obrazem“ Božím a aby byl jeho „podobou“. V Českém ekumenickém překladu (ČEP) oba verše znějí takto:

I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem (CELEM) podle naší podoby (DEMUT). Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad mořským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“ Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.²

1. Tato studie chce přispět do diskuse na téma genové techniky, jejích možností, limitů a rizik. Chce rozmlouvat zejména s těmi zástupci křesťanských a ekologických hnutí, kteří genovou techniku zásadně odmítají. Podle jejich přesvědčení lidské zásahy do řízení života představují nepřípustné překročení hranice, neboť si tím člověk osobuje výsadní právo Stvořitele. Srov. H. RENÖCKL, „Genová technika – etické výzvy vyspělé technologie,“ in *Teologické studie*, České Budějovice: TF JU, 2000, s. 63.

2.

Gen 1:26 וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ

בְּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה

וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל־הָאָרֶץ

Gen 1:27 וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֱתָהָאָדָם בְּצַלְמוֹ

בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם

Problémy s „obrazem“

Každý obraz, tj. vizuální výtvar, který ob-ráží jakýkoliv předmět, vzniká v trojím vztahu: 1. mezi tvůrcem obrazu a ztvárňovaným předmětem; 2. mezi ztvárňovaným předmětem a výsledným obrazem; 3. mezi tvůrcem obrazu a výsledným obrazem. Geometrickým obrazcem je tedy trojúhelník. První fakt zmíněného vztahu je, že výsledný obraz, i když je věrnou kopií předmětu, nikdy není předmět sám. Je jen zdánlivě reálný. Dále podle hotového obrazu je možno poznat jen částečně jeho tvůrce; málo z jeho životopisu, vzhledu, IQ, duševního bohatství a hloubky jeho víry. Tím méně o Bohu – tvůrci člověka, který si Boha vytvořil ke svému obrazu. Geometrickým obrazcem mezi člověkem a Bohem není úsečka, ale trojúhelník. Jde o tyto vztahy: 1. mezi člověkem-mnou, jak sám sebe vnímám, a Bohem; 2. mezi člověkem-mnou, jak sám sebe vnímám, a člověkem/lidmi, který/kteří vnímá/vnímají mě; 3. mezi Bohem a lidmi, kteří vnímají člověka-mě. Člověk sám sebe vnímá a poznává jinak, než jaký je (slyší svůj hlas z ústní dutiny; vidí svůj obraz zrcadlově převrácený; reflektuje své pocity tak, jak nikdo jiný atd.). Jak pak má poznat „objektivně“ svůj obraz a podle něj svého Stvořitele? – V našem příběhu čteme, že Bůh stvořil nebe a zemi – včetně člověka. Ale ten text je psán z perspektivy člověka, ne z perspektivy Boha. Proto výše uvedená úvaha dokázala jen to, že výrok „člověk – obraz Boží“ musíme číst jinak.

Dejme slovo Bibli

Hebrejský ekvivalent pro „obraz“ je CELEM. Ze 17 výskytů tohoto slova v celém SZ už jen jedno mluví o člověku jako obrazu Božím (Gen 9:6), kde se jím dokládá autorita právního výroku nařizující trest smrti (Stvořitelem a dárce života člověku je Bůh, proto kdokoliv by člověka zabil, musí zemřít). V jiném, ale podobném užití se CELEM objevuje k vyjádření příbuznosti mezi otcem a synem (Gen 5:3), aby byl jeho obrazem. V ostatních verších SZ je CELEM ekvivalent pro modlu či přelud (*inter alia* Nu 33:52; 2 Kr 11:18). Velmi podobné je to i pro termín „podoba“ a jeho hebrejský ekvivalent DEMUT. Z 25 výskytů ve SZ jen Gen 5:1 zmiňuje lidskou boho-obraznost. Ostatní verše DEMUT užívají ve frázi „[něco] se podobá [něčemu]“ (*inter alia* Iz 13:4; Ez 8:2).

III. NĚKOLIK RABÍNSKÝCH KOMENTÁŘŮ

VPirke Avot (III, 14) čteme, že stvořením člověka k Božímu obrazu mu Bůh dal velký důkaz své lásky. Větší však mu dal tím, že člověku dal *poznat*, že ho stvořil k Božímu obrazu.³

J. H. Hertz vykládá: výrok „...aby byl obrazem Božím“ chce říci, že člověk je vybaven božskou vlohou. Jako je psáno (Mdr 2:23): „Bůh totiž stvořil člověka k neporušitelnosti a učinil ho obrazem vlastní nepomíjivosti.“⁴

3. N. LEIBOWITZ, „A l'image de Dieu,“ in *En Meditant la Sidra Berechith*, Jerusalem, 1981, s. 1–7.

4. J. H. HERTZ, *Pentateuch und Haftarah*, sv. I, Basel – Zürich: Morascha, 1995, s. 145.

Mezi všemi živými bytostmi je to jen člověk, kdo je obdařen svobodou, aby mravně jednal – jako jeho Stvořitel. Jedině člověk je schopen Boha poznat, milovat ho a pěstovat s ním duchovní společenství. Maimonides říká: „Právě pro tento úkol byl člověk stvořen podle Božího obrazu a Boží podoby (tj. aby Boha poznával, miloval ho a pěstoval s ním duchovní společenství).“ Člověk je obdařen rozumem a proto může své pudy a sklony podřídít službě mravním a náboženským ideálům.⁵

Nachmanides verš „...aby byl naším obrazem (CELEM) podle naší podoby (DEMUT)“ vykládá takto: DEMUT se vztahuje na tělesnou formu, která se podobá formě pozemských bytostí, kdežto CELEM vyjadřuje vzhled člověka, který se podobá vyšším bytostem. Takový je vzhled člověka svatého, spravedlivého, oživeného moudrostí, dobrotou a láskou, jehož duše v sobě odráží Boží obraz. Jeho činy odrážejí velikost jeho duše, jeho pohled prozrazuje jeho inteligenci a jeho vnitřní žár sálá celou jeho bytostí. Je téměř božskou bytostí: „Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností“ (Ž 8:6).⁶

Člověk je stvořen, aby byl obrazem Božím v tom smyslu, že v sobě nese jiskru božího ducha. Tu člověk „dostal“ společně s dechem života, kterou mu Bůh vdechl do chřípí (Gen 2:7). Díky této jiskře je člověk v komentáři podle Rašiho „jedinečný dole, tj. na zemi; podobně jako Bůh je jedinečný nahoře, tj. na nebi. Na zemi je to jen člověk, kdo umí rozeznávat mezi dobrem a zlem“ (GenR. III, 22).⁷ Stejně tak je to jenom on, kdo je na zemi uschopněn, aby silou svého ducha vládl nad hmotou. Díky jiskře Božího ducha v člověku je jeho duše nesmrtelná. Světlo inteligence, které v něm svítí, mu dovoluje poznat Boha, milovat ho a utvářet s ním jednotu.⁸

Juda Halévy pro svůj výklad přijal koncepci mikrokosmu, jímž je člověk, který ve své duši a svém těle přesně zrcadlí makrokosmos, tj. universum, v miniaturní podobě.⁹

Rav Soloveitchik při výkladu výroku, že člověk je Božím obrazem vychází ze samého aktu *tvorění*. Člověk ve svém nitru nosí tvořivou jiskru, pomocí které inovuje tento svět.¹⁰ Vstupuje do svého prostředí, intelektuálně a společensky, a obnovuje svět tam, kde mu různé překážky brání v rozkvětu.¹¹

Tvor, který je nazýván „člověk“, je stvořen podle Božího obrazu, podle Boží podoby. Takto formulovaná slova zrcadlí nepřetržitý údiv Tóry nad výjimečnou hodnotou člověka uvnitř stvořeného světa, nad jeho jedinečnými duchovními schopnostmi, které nesou stopy jeho Stvořitele. Bible o člověku mluví jako „jen o málo nerovném s božstvím“ (Ž 8:2). Člověk není s Bohem totožný, ale je obdařen schopností a mocí, jejíž pomocí se může Bohu přibližovat. Člověk bude člověkem tehdy, bude-li se pokoušet jako Bůh jednat: je-li Bůh milosrdný, má i člověk být milosrdný; je-li Bůh spravedlivý, má i člověk být spravedlivý; je-li Bůh svatý, má i člověk být svatý.¹²

5. Tamtéž, s. 145.

6. Tamtéž, s. 149.

7. Velký rabínský komentář ke knize Genesis, tzv. Midraš, *Genesis Rabba*.

8. Tamtéž, s. 151.

9. Tamtéž, s. 152.

10. Židovská tradice tuto úlohu člověka, tj. jeho „zdokonalování světa“ nazývá *tikkun olam*.

11. Yitzchak ETSHALOM, „Parashat B' resheet: The Story of the Heavens, the Story of the Earth,“ in *Torah. org*, Project Genesis, 1995–2001, 26. 10. 2001 <<http://www.torah.org/advanced/mikra/5757/br/dt.58.1.01.html>>.

12. *Die Tora in jüdischer Auslegung*, sv. I, Gütersloh: Kaiser, 1999, s. 75.

1. shrnutí

Božská vlohá v člověku (Hertz), která se navenek projevuje svatostí, spravedlností, moudrostí, dobrotou a láskou (Nachmanides), mu dává sílu, aby vládl nad hmotou (Raši), zmocňuje ho, aby inovoval svět, pomáhal mu v rozkvětu (Soloveitchik) a upevňoval tak společenství mezi sebou, světem a Bohem („Plaut“). Jen člověk je obdařen svobodou k mravnímu chování, a rozumem, aby Boha poznával a pěstoval s ním duchovní společenství (Hertz).

EXKURS: IMAGO DEI V KŘESŤANSTVÍ¹³

Co dělá člověka člověkem? Je možné mluvit o člověku jako o *imago Dei*, ačkoliv ho charakterizuje jeho *status corruptionis*, hřích, pád a vyhnání z ráje? Je možné mluvit o *imago Dei* i u člověka, který nevěří v Ježíše Krista, eventuálně nevěří v Boha vůbec?

Dokonalým obrazem Božím je Ježíš Kristus (1 Kor 1:15). Ne zrcadlo, ne obraz v našem slova smyslu, ale ztělesnění a plné vyjádření pravdy, lásky, moci a slávy Stvořitelovy, obecnství s Bohem. Člověk není otrok, ani se nepodílí na životě božstva. „Obraz“ vyjadřuje vztah blízkosti a přece odlišnosti, vztah dětské závislosti.¹⁴ K. Barth říká, že člověku není *imago Dei* dán a priori. Obrazem Božím je pro křesťana jen a pouze Ježíš Kristus, skrze něhož a v němž se křesťan *imago Dei* teprve může stát. D. Bonhoeffer vykládá, že *imago Dei* nespočívá v jednotě podstat mezi člověkem a Bohem (*analogia entis*), ale v jednotě vztahu (*analogia relationis*). Člověk je obraz Boží v tom smyslu, že Bůh i člověk mohou vyvinout sociální vztah. E. Schlink odmítá možnost, že by člověk v období mezi pádem a zjevením Ježíše Krista mohl být *imago Dei*. Tím je pouze věřící, který v sobě zrcadlí slávu Ježíše Krista. P. Tillich učí, že člověk od přirozenosti *imago Dei* je, neboť jeho *logos* je podobné jako *logos* Boží.

2. shrnutí¹⁵

I přirozený, tj. nevěřící člověk díky své schopnosti sociálního vztahu je Božím obrazem, ačkoliv Boha zrcadlí jen matně a nezřetelně. Pravým *imago Dei* je však jen Ježíš Kristus, který je obrazem, podobou, pravzorem i předlohou Boha. Člověk se *imago Dei* nestane tím, že by kopíroval chování Ježíše Krista svým morálním jednáním. *Imago Dei* je dar, který člověk od Boha nezaslouženě dostává.¹⁶

IV. DOVĚDĚLI JSME SE, ŽE...

Dosavadní analýza biblického výroku *imago Dei* ukázala, že nejhlavnější antropologická otázka Bible (SZ i NZ) nezodpovídá otázku po tom, co člověk je, ale čím se stává, eventuálně má (může) stát.¹⁷ Tato antropologická otázka byla uvozena teologicky a měla soteriologický (spasitelný) dosah. Ačkoliv SZ je svatou, tj. normativní, zavazující knihou pro oba dva náboženské systémy, křesťanství a židovství, jeho interpretace, která je součástí vlastní tradice každého systému, se liší ve dvou aspektech: jsou jimi *imago Dei* a *status corruptionis*.

13. H. G. PÖHLMANN, *Abriß der Dogmatik*, Gütersloh: Gerd Mohn, 1973, s. 188n.

14. *Starý zákon, překlad s výkladem*, Praha: Kalich, 1978, s. 24n.

15. Následující shrnutí nemůže být bráno za objektivní pohled na naši otázku, neboť všechny uvedené výklady reprezentují výlučně protestantskou teologii.

16. PÖHLMANN, s. 188n.

17. Srov. M. BALABÁN, *Hebrejské člověkosloví*, Praha: Hermann & synové, 1996, s. 39.

- A) Pro židovskou výkladovou tradici, která v pohledu na člověka nerozlišuje podstatný rozdíl mezi člověkem „adamovského typu“ a „člověkem po pádu“, člověk je *imago Dei* svou božskou vlohou, která z něj po vzoru jeho tvůrce činí správce nad stvořením, láskyplného a rozumného, mravně jednajícího a spravedlivého, svobodného a zároveň zodpovědného. Byl stvořen jako poslední, je korunou stvoření, je završujícím článkem, je správcem a tvůrcem – ne stvořitelem, az tohoto jeho postavení vyplývá i jeho poslání a úloha: vstupovat do svého prostředí a inovovat ho společensky i intelektuálně.
- B) Pro křesťanskou výkladovou tradici, která rozlišuje 1. mezi člověkem v jeho ideálním stavu, tj. člověkem „adamovského typu“ bez viny a hříchu, 2. „člověkem po pádu“ do hříchu, a 3. člověkem vykoupeným smíří sebeobětí Ježíše Krista, člověk je *imago Dei* pouze svou schopností komunikace – verbální i sociální. Tímto uschopněním se Bohu *podobá*, ale není s ním *totožný*. Pravým *imago Dei* je pouze Ježíš Kristus. Člověk, ačkoliv je obdařen duchovními a intelektuálními schopnostmi, nikdy se svým mravním chováním a napodobováním Ježíše Krista v jeho činech *imago Dei* nestane.

V. PRINCIPY, KTERÉ Z TOHO VYPLÝVAJÍ V (NE)PROSPĚCH GENOVÉHO INŽENÝRSTVÍ

Člověk je agentem Božím a správcem odpovědným za stvoření.¹⁸

Člověk je záukolován inovovat tento svět (principiálně i cestou genového inženýrství) a činit tak vždy se zřetelem na univerzální blaho a prospěch celého stvoření.

Člověk se cestou inovace světa touto moderní technologií, o níž Bible mlčí, nemá chtít stát „Stvořitelem“,¹⁹ ale pouhým účastníkem na tajemství stvoření nových tvorů (včetně člověka).

Člověk má mít na paměti, že sebedokonaleji naklonovaný jedinec se nikdy nemůže stát pravé *imago Dei*, jímž je v křesťanské víře pouze Ježíš Kristus.

18. „Agent Boží“ od lat. *agere* ‚konat, činit, vykonávat‘, tedy „vykonavatel Boží vůle“. Srov. RENÖCKL, s. 63.

19. V této formulaci se opírám o větu vědce, molekulárního biologa ÚMBR AV ČR v Českých Budějovicích, doc. Dr. M. ONDŘEJE, DrSc. z jeho nepublikovaného článku „Člověk z hlediska biologa“: „Biologům je jasné, že proces vývoje dále pokračuje a váží si možnosti jej průběžně sledovat i schopnosti do něj zasahovat“ (psáno 19. 2. 2001).